

ETT MED BERGET

Graniten förenar Engelbrektskyrkan med berget och ger en bild av det moderna Sverige som hade börjat ta form när kyrkan uppfördes 1906-14. Då hade industrialismens infrastruktur satt nya ramar och öppnat för granit som huggits i block som byggnadsmaterial. Stenen i kyrkan kommer från Vätö i Roslagen. Skulpturerna högs på plats, efter förlagor från konstnären Arthur Gerle. Den lågerhuggna ytan högs av en särskilt utvald stenhuggare: Carl Fin. I kyrkans inre har den grå graniten även fått ge färg åt de putsade valven.

FOTO: PATRIK LINDELL

Evighetens fundament

Stenen har varit kyrkans bokstavliga fundament i över tusen år. Men vilken betydelse har den för den moderna kyrkobyggnaden? Skribenten och författaren **Petter Eklund** tar oss med på en resa genom 1900-talets svenska kyrkoarkitektur – i stenens sällskap.

Jag sitter med ryggen mot graniten på en trappa till Engelbrektskyrkan i Stockholm. Det är något visst att en varm dag slå sig ner på sval och handhuggen sten. Så gedigen att den tycks höra ihop med urberget, ändå tydligt förmad av människohänder och verktyg. Kyrkan tornar upp sig som ett sagoslott. Den är en av landets finaste när det gäller arbetad natursten. Byggnaden är förvisso av tegel, men skodd och prydd med granit, som kjolar och fundament av sten som fäster kyrkan på sin höjd.

Engelbrektskyrkan ritades av arkitekten Lars Israel Wahlman och invigdes 1914. I dag ser vi den som en historisk byggnad från sin tid. Men här invid granitblocken, med figurerna runt fönstren, pelarna, skoningarna, i humorn och detaljerna i stenen, är både naturen och människan nära. Och den närheten ger stor arkitektur.

Efter tio års tjänst beskrev Wahlman byggnaden i en liten skrift där han gjorde kopplingar mellan arkitekturen och den bibliska gudstron. Han skriver om stenarnas "brutna språk" och vad han ville att de skulle säga, ropa eller viska. Han beskrev granitens roll nederst i byggnaden, i portaler och kolonner som visar sammanhanget med berget – en gång en klippa i havet, sedan ett kvarnberg – som fått sin kraft förökad av kyrkans massa. Kyrkovalvet på 32 meter är Skandinaviens högsta. Våldiga handhuggna granitvalv växer uppåt i luftrummet:

"Inget ger sig ut att vara något förmer än det är. Det är den nordiska, gotiska grundprincipen i byggkonsten (ehuru ej 'gotik')", skrev Wahlman.

När Engelbrektskyrkan stod klar 1914 hyllade arkitekten och skribenten Torben Grut den som "det yppersta kyrkliga byggnadsverk, som sedan medeltidens dagar utförts i Sverige", Stora ord, men på flera sätt stämmer de. Kyrkan stod för något nytt. Dess modernitet var viktig i kyrkans värld där nygotik var den

stränga normen, upprepad i massor av kyrkor, inte minst i Skåne där "Eslövsgotiken" härskade i små lantförsamlingar.

Med moderniteten i fokus kan den 107 år gamla byggnaden alltså visa vägen framåt för en ny kyrkoarkitektur, som just en framkallare av naturen och platsen den står på.

– Hårdrockskyrkan kallar jag den, skrattar arkitekten Per Söderberg när vi pratar om Engelbrektskyrkan.

Han tycker att den är fantastisk i sin materialitet, men också extrovert med alla sina dekorationer.

– Hela kyrkan är som ett luftgitarrsolo.

Jovisst, men kyrkans trendbrott var viktigt. I dag byggs få moderna kyrkor.

– Historiskt sett har det sällan byggts så lite kyrkor som i dag. Tittar jag på våra åtaganden så har vi ingen nybyggnation alls, säger Sven Löfvenberg, vd för Kyrkans Fastighets- samverkan, KFS, som utför förvaltning, byggledning och projektering åt församlingar i Stockholms stift.

Men Sven Löfvenberg berättar att just arkitektkontoret Söderberg Söderberg arbetar med ett nytt projekt i gränslandet till en ny kyrka. Spånga kyrka, en av Sveriges äldsta med delar från 1100-talet och ursprungligen byggd vid en korsväg av urgamla leder, ska kompletteras med ett nytt församlingshem. Ännu är det för tidigt att bestämma innehållet i byggnaden, men kyrklig mångfunktion är ett vanligt önskemål idag.

– Det handlar om att se över hela Spånga kyrkoområde, som sedan 1960-talet ligger som en enklav bland de stora miljonprogramsområdena runt om, säger Per Söderberg.

Nya områden i närheten ska exploateras med bostäder och kyrkoområdet kommer i framtiden att aktualiseras och ligga mer centralt. Den livaktiga församlingen i Spånga-Kista nyttjar flitigt kyrkan samt ett befintligt församlingshus i Spånga centrum.

– Många som bor i områdena omkring är kristna, ofta starkt

troende, och de behöver utrymmen för bröllop, dop, kyrkkaffe, högmässor och fester. Det är fullt ös i alla hus i området, säger Per Söderberg.

Den gamla kyrkan är skyddad och ingen inredning får ändras. Men församlingslivet behöver mer flexibla, moderna lokaler i takt med tiden. Här finns därför en underbar uppgift – att rita ett hus som kan ta hand om alla dessa skiftande behov, ett levande hus.

– Det är ingen ny kyrka, vi vill inte konkurrera ut den fantastiska gamla kyrkan, men göra radikala tillskott i form av nya byggnader, säger Per Söderberg.

Det nya huset ska innehålla en stor sal som går att använda för kyrkliga ändamål. Här kan vi nog ana en utveckling mot en flexibel, modern kyrkolokal.

– Arbetet med detaljplanen har inte startat än. Vi vet inte var projektet kommer att landa, men kanske blir det en kyrka ändå.

Området ska tas om hand och förbättras, dels med nya byggnader, dels ska platsen framför kyrkan livas upp.

– Kanske en vattendamm. De stora träden behåller vi såklart, säger Per Söderberg.

Själva församlingshuset får en "utskuren" form som vänder sig utåt, med höga spetsar ut mot världen, som en infångare. Spetsarna har Söderberg plockat upp från formen på ett familjevapen som tronar högst uppe på det bondeska gravkoret, en tillbyggnad ritad av Tessin den äldre, där riksskattmästaren Gustaf Bonde och hans familj ligger jordfästa. Hans änka lät bygga det stiliga koret 1667. Släkten Bonde bekostar än i dag underhållet.

Kurvan i församlingshusets tak är en del av en tänkt cirkel som betecknar den kristna helhetstanken.

Kontoret har gjort allt rätt från start. Platsen och väderstrecken togs som utgångspunkt. En härlig medeltida stenmur som löper runt området gav inspiration till att låta murad natursten utgöra byggnadens väggar.

– Det är inget självändamål att använda sten, men som huset ska ligga mot muren blir det naturligt att använda sig av natursten, som en utveckling av den befintliga muren. Vi ska använda gammal murteknik, bygga på stenens villkor och använda riktiga bärande stenmurssorter, jobba med valvslagningar och kanske igenmurade rester av dörrar, säger Per Söderberg med längtan i rösten. Kanske kommer vi att hitta utsorterade gravstenar eller annan huggen, överbliven sten att återbruka, precis som i gamla kyrkmurar.

– Såklart ska det användas riktiga stenhuggare.

Den befintliga kyrkan är stängd mot norr. Förr stängdes helst kyrkväggarna mot norr för därifrån kom djävulen, enligt gammal tro.

– Vi tar fasta på det och gör norrsidan i det nya huset tätare, med en bred mur som ska rymma kök, trappor, hiss och andra funktioner, berättar Per Söderberg.

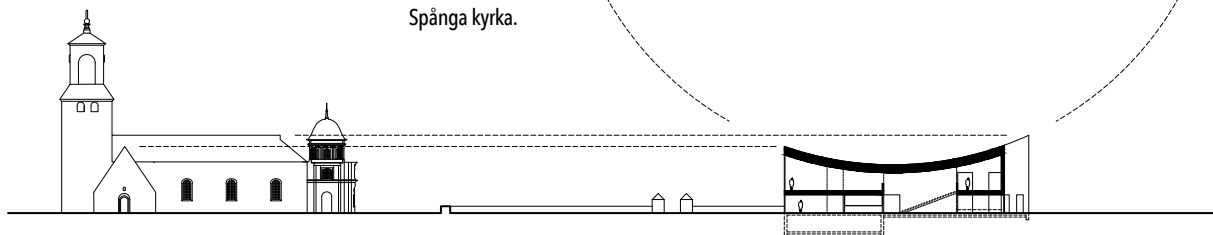
Mot söder ska stora glaspartier och fönster öppna sig. Projektet skulle kunna vara klart 2026, men inget är spikat. Ännu är man på skiss- och drömstadiet.

Söderberg Söderberg arbetar en hel del åt kyrkan, ofta med arbeten liknande det i Spånga, för att få verksamheter att fungera på ett samtida vis. I Landvetter byggs till exempel en prästgård om till ungdoms- och konfirmandverksamhet. Kontoret blandar den kyrkliga utvecklingen med storslagna projekt som Stockholms hems nya 20-våningshus i Skärholmen, ett bygge som också ska revitalisera en i dag ganska öde torgyta. Det är arkitekturens främsta uppgift, att skapa miljöer för människor.

I Engelbrektskyrkan fick graniten axla ansvaret som fundament, i byggnaden men också i tron som skulle bygga kyrkan. Natursten har i århundraden symboliserat guds hus, den står för det beständiga och fasthet i tron. Sammanhanget mellan sten och gudstrons hållbarhet skulle prägla kyrkor och kloster i alla tider: *Vår Gud är oss en väldig borg*. Trons borgar byggdes överallt, från små lokala stenkyrkor resta i fattiga församlingar till katedralernas drömlika byggen, alla är de hyllningar till såväl Gud som människornas tro och deras hantverksskicklighet. Det handlade såklart också om ekonomi och logistik.

De första kyrkorna byggdes av trä. Natursten var kostsam,

Söderberg Söderbergs vision av den nya församlingsbyggnaden, i relation till Spånga kyrka.

Skogskrematoriet
med Trons, Hoppets och
Heliga korsets kapell
samt Monumenthallen.

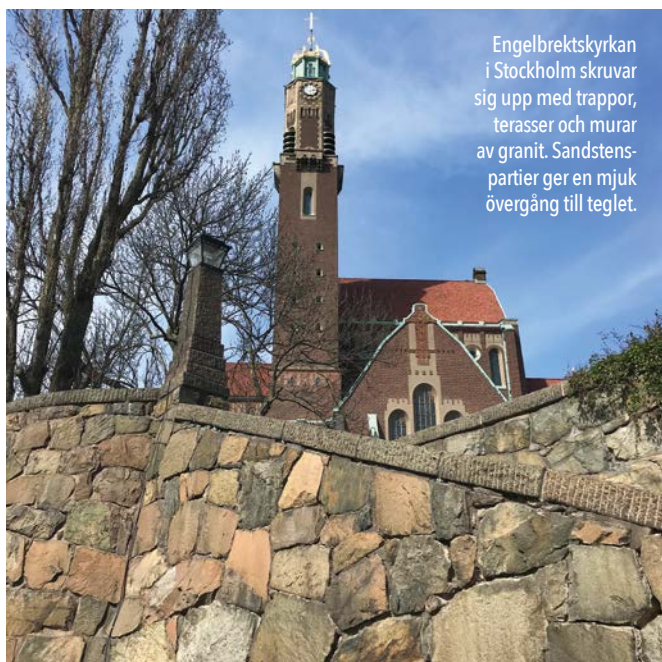
FOTO: HOLGER ELLGAARD/ CREATIVE COMMONS

Uppståndelskapellets
entréportik med skulptur-
grupp av Ivar Johansson.

FOTO: HÅKAN SVENSSON/CREATIVE COMMONS

Engelbrektskyrkan i Stockholm skruvar sig upp med trappor, terasser och murar av granit. Sandstenspartier ger en mjuk övergång till teglet.

FOTO: PETTER EKLUND

Skulpturarbeten på Engelbrektskyrkan, signerade Arthur Gerle.

FOTO: PETTER EKLUND

Sankta Birgittas kapell, intill Våmbs kyrka i Skövde, ritades av Gunnar Asplund och Sven Ivar Lund. Trots en ålderskillnad på 800 år användes samma murverk.

FOTO: PATRIK LINDELL

tidskrävande och tung. Små, enkla kyrkor byggdes med lokal sten. Redan omkring 1040 stod en stenkyrka i Varnhem mellan Skövde och Skara. Hållbarhet var kärnan.

Sven Löfvenberg var med om att renovera Engelbrektskyrkans tak och torn för några år sedan.

– Stenarbetena är i granit från Vätö och den behövde inte renoveras, säger han.

Graniten från Roslagen står pall.

Engelbrektskyrkans modernism, som vi läser den i dag, blev snart omkörd av nya stilar och ideal som svepte in i kyrkobyggnaderna, först som en lek med antika element under nyklassicismen, sedan som regelrätt kyrkofunkis.

På Skogskyrkogården i Stockholm finns exempel på bägge delarna. Uppståndelsekapellet, ritat av Sigurd Lewerentz och invigt 1925, är en nyklassicistisk byggnad, men med små vridningar och medvetna brott mot de klassiska reglerna. Kapellet är byggt i tegel men innehåller fantastiska element av natursten, främst tolv kolonner som svarvades i sjumetersbitar i Ignaberga stenbrott utanför Hässleholm.

På samma sätt är Gunnar Asplunds funktionalistiska anläggning Skogskrematoriet (1940) med dess tre kapell laddade med utsökta stenarbeten. Fasaderna är klädda av varmt ljusbrun travertin. I Heliga korsets kapell finns kolonner av tandmejslad Ekebergsmarmor. Asplunds skiss över en kolonn av randad Hellekiskalksten med topp av Skrebergsmarmor är en läckerbit för stendiggaren. De kolonnerna står i Hoppets kapell med golv av tandmejslad Hellekiskalksten. Ett besök i kapellen är en underbar upplevelse av omsorg om materialen och deras koppling till människan. Vid platsen för de närmast sörjande i Heliga korsets kapell handhöggs ett mönster i golvet, som en matta framför stolarna, något att fästa blicken på vid begravningar. Ett fint stenarbete på många sätt.

Gunnar Asplund påbörjade 1937 ritandet av Sankta Birgittas kapell och krematorium i Skövde, en stilig anläggning som i fasaderna tar upp områdets typiska kalksten. (Cementa har en jätteanläggning med brott i Billingen.) Asplund avled 1940 och Sven Ivar Lind fullföljde bygget, som invigdes först 1962. Också här finns en oerhörd gedigen, lokalt inspirerad stenkänsla i ett kyrkobygge.

Storfors kyrka.

FOTO: CREATIVE COMMONS

”Tycker man om gamla hus då är kyrkobeståndet Formel 1, och inom restaurering har vi stora jobb.”

En av Sven Löfvenbergs favoriter är Storfors kyrka i Värmland, med fasader av kvartsrik, glimmande skiffer, bruten i Glava i Arvika kommun. Mest användes den stenen till takläggning, men också i fasader.

Kyrkan ritades av Tor Engloo och invigdes 1959. Skiffern sitter som en välskraddad kostym på en stomme av betong. Golvet är av kalksten från Öland.

– Jag knackade på där för några år sedan och kyrkan har ett fantastiskt kyrkorum. Jag älskar Glavaskiffer. Den är en hållbar sten som går att återanvända. Det finns en andrahandsmarknad, men stenen är svår att få tag på i dag, säger han.

Om nybyggen är sällsynta är underhållet av gamla kyrkor desto mer omfattande.

– Tycker man om gamla hus då är kyrkobeståndet Formel 1, och inom restaurering har vi stora jobb, säger Sven Löfvenberg, som har renoverat kyrkor i hela sitt yrkesliv och hittills har hunnit med 30-40 stycken.

Han är i grunden byggnadsingenjör och började sin bana som fastighetschef för Gustaf Vasa kyrka i Stockholm, byggd på tidigt 1900-tal i nybarockstil. Nu har arbetet med Högalderskyrkan i Hornstull i Stockholm påbörjats. Det blir stora stenarbeten, och graniten på utsidan ska tvättas. I det norra tornet finns en kalkstensbalustrad som behöver bytas. Arbetet ska ta två år. Källaren ska schaktas ur för församlingssalar och kontor.

– Det är värdefulla kvadratmeter i Stockholms innerstad.

Ett kommande projekt, som något oroande dessutom brådskar, är tornet till Johannes nygotiska kyrka i centrala Stockholm. Längst upp i spiran sitter granitblock travade på varann, i syfte att stabilisera och ge tyngd åt tornets gjutjärnsställning, som annars riskerar att skadas av sidokrafterna vid starka vindar. Här hittar vi prov på 1800-talets ingenjörskonst. Den tunga graniten balanseras av en sju ton tung pendel i järn som går ner i tornet. Pendeln har rostet, fungerar inte längre och tornet riskerar därför att skadas vid stora vindpåfrestningar.

– Tornet måste plockas ner. Det skulle behöva göras akut. Kyrkan är stängd på grund av rasrisk, säger Sven Löfvenberg.

Sådana akuta skador är dock inte så vanliga. Efter Johannes väntar fasadarbeten och takrenovering på Sofia kyrka på Södermalm i Stockholm. Den läcker i fogarna.

Det finns oändliga uppgifter som berör sten att ta tag i i det åldrande kyrkobeståndet. Pengar behöver sökas och fördelas. Medlen kommer från två håll: församlingarna står för den stora biten och Svenska kyrkan tar resten. Trossamfundet får 460 miljoner om året i statsbidrag för att underhålla kyrkornas kulturarv.

Graniten uppe vid Engelbrektskyrkan tycks belåten i sin orubblighet: ”Jag är här för att stanna.” ■